

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

2. Буряк В. К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра / В. К. Буряк // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 49-51.
3. Вакуленко Н. Л. Самостійна робота та наукові дослідження школярів / Н. Л. Вакуленко // Англійська мова та література. – 2005. – № 17(99) – С. 4-5.
4. Паламарчук В. І. Розвиток пізнавальної самостійності учнів / В. І. Паламарчук // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 45-49.
5. Солдатенков М. М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності: Монографія / М. М. Солдатенков. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – 198 с.

Маренчук О. М.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ ДІТЕЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглядаються правові засади соціального захисту дітей, особливо соціальних категорій – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Особлива увага надається соціально вразливим категоріям дітей, тим, які перебувають у складних життєвих обставинах і являють собою особливу категорію соціального сирітства.

Сьогодні українське суспільство зазнає докорінних ціннісних і моральних змін в умовах суспільно-політичної та економічної криз, воєнної агресії на Сході, анексії Криму. У цих умовах передусім особливої уваги потребують найуразливіші верстви населення, до яких належать і діти, оскільки дитина завжди була об'єктом піклування з боку сім'ї, держави та й суспільства загалом.

Дитинство як життєвий етап будь-якої людини є одним із найважливіших періодів становлення особистості, коли формуються уявлення про всевіт, закладаються ціннісні та моральні орієнтири, формуються світоглядні настанови. Проте кризи в різних сферах життєдіяльності суспільства завжди породжують появу дітей, які залишилися без батьківського піклування. За офіційною державною статистикою, станом на 1 січня 2016 року в Україні (без урахування окупованих територій Сходу та Криму) перебуває на обліку 73182 дитини-сироти [13]. Причому, ці цифри щодня збільшуються через погіршення ситуації на Сході.

Метою статті є аналіз основних тенденцій становища дітей в Україні, особливо у зв'язку з поширенням явища сирітства на сучасному етапі розвитку суспільства. Сьогодні діти залишаються без батьківського піклування через різні причини: смерть батьків, визнання батьків недієздатними, позбавлення батьківських прав, засудження батьків до позбавлення волі або перебування під вартою, важкі хвороби, у тому числі асоціальні – алкоголізм, наркоманія, що перешкоджає виконувати батьківські обов'язки, відмову батьків від дітей тощо.

Особливої уваги питання захисту дітей-сиріт набули ще у ХХ столітті після Першої та Другої світових воєн у дослі-

* © **Маренчук О. М.**

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

дженнях європейських та американських науковців. У сучасній вітчизняній науці сирітство є предметом міждисциплінарних досліджень. Питання правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є предметом досліджень Л. Зілківської, О. Кудрявцевої, Є. Яригіної та ін., державно-управлінські аспекти соціального захисту дітей досліджуються В. Оржеховською, Ю. Харченко, Ю. Черновал та ін. Крім того, аспекти сирітства як соціально-педагогічного явища охарактеризовано у працях науковців Л. Артюшкіної, А. Суходольської, О. Терновець та ін.

Проблема сирітства не є новою. Сирітство як соціальне явище досягло критичного рівня у ХХ столітті в період Першої та Другої світових війн і пов'язане зі значними людськими втратами того часу, коли велика кількість дітей залишилася сиротами або напівсиротами.

Саме в цей період розробляються й ухвалюються концептуальні міжнародні документи, спрямовані на захист прав дітей. Вони закріплюють стандарти соціального захисту дітей, якими керується весь сучасний світ.

Положення щодо соціального захисту дітей уперше закріплене в Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 1948 року. Зокрема, статтею 25 визначено, що дитинство дає право на особливе піклування і допомогу, а всі діти, народжені в шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом [3].

Саме в Загальній декларації було закріплено особливий статус дитини, яка потребує піклування. У подальшому ці положення було обґрунтовано 1959 року Генеральною Асамблеєю ООН у Декларації прав дитини. Зокрема, у принципі 8 Декларації визначено, що дитина повинна за будь-яких обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу. У Декларації закріплено рівні права за кожною без винятку дитиною, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї [2].

Особливе місце серед міжнародних документів посідають правові норми щодо дітей, які залишилися без батьківського піклування. Ще 1959 року в Декларації прав дитини було закріплено, що суспільство та органи публічної влади повинні здійснювати особливе піклування про дітей, які не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування [2].

З часом ці положення було закріплено в Конвенції ООН про права дитини 1989 року. У статті 20 Конвенції проголошувалося, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою [4].

Крім того, у Всесвітній декларації про забезпечення вижи-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

вання, захисту та розвитку дітей 1990 року вкотре наголошується на потребі в політичних заходах з метою забезпечення добробуту дітей [1].

Таким чином, ці основоположні міжнародні документи із захисту прав дитини сформувавши правове підґрунтя й закріпили за державою обов'язок охорони дитинства.

В Україні ці фундаментальні положення закріплено в Конституції України, зокрема статтею 51 проголошено охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства з боку держави [5]. Загальні питання щодо дітей закріплено в Законах України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», Національній програмі «Діти України», затвердженій відповідним Указом Президента України від 18 січня 1996 року № 63/1996. Причому в Національній програмі вперше використовується поняття «суспільне сирітство», а серед названих нагальних потреб дитинства в Україні зазначається загострення проблеми соціального сирітства [8].

На законодавчому рівні закріплено юридичне визначення соціальних категорій дітей. Зокрема, статтею 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначено, що дитина-сирота – дитина, у якої померли чи загинули батьки [7].

До категорії «діти, позбавлені батьківського піклування» належать діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісти відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним із відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, що неможливо з'ясувати через перебування батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції, та безпритульні діти [7].

Сьогодні саме на державу покладено обов'язок піклування про дітей-сиріт. Проте, ще в другій половині ХХ століття було доведено визначальний вплив сімейного виховання на розвиток та становлення дитини як соціально активного, повноправного суб'єкта соціуму. Англійський психолог і спеціаліст у сфері сімейних відносин Дж. Боулбі стверджував, що лише сімейне оточення забезпечує дитині емоційні зв'язки, які потрібні для її

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

розвитку, натомість в інституційних установах діти зазнають значних порушень психологічної поведінки [12, с. 191].

Ще в Декларації прав дитини 1959 року закріплено, що дитина для повного й гармонійного розвитку своєї особистості потребує любові і розуміння, повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості [2]. У свою чергу, Конвенцією ООН про права дитини визначається важливість і необхідність, а також пріоритетність сімейних форм влаштування дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування [4].

Таким чином, міжнародні норми закріплюють пріоритетність біологічної сім'ї, а також сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Україна як учасник міжнародного адміністративного простору, визнаючи міжнародні документи у сфері захисту прав дітей, бере на себе зобов'язання щодо створення належного, сприятливого середовища для дітей.

У нашій державі також закріплено пріоритет виховання в сім'ї. Відповідно до статті 5 Сімейного кодексу України держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини [6]. Кожна дитина, яка тимчасово або назавжди позбавлена свого сімейного оточення, має право на захист і особливу допомогу з боку держави, зокрема діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

І хоча перевагу виховання в сімейному оточенні визнано вже понад півстоліття, в Україні тривалий час переважали державні заклади інтернатного типу.

2006 року в Україні розпочався процес деінституціалізації дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, який передбачав комплекс дій щодо виведення дітей із державних установ піклування з метою створення умов для виховання та влаштування дітей поза закладами інтернатного типу.

Упродовж останніх 10 років в Україні ефективно функціонують традиційні форми влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання до сім'ї, до яких належать: усиновлення; опіка та піклування; прийомні сім'ї; дитячі будинки сімейного типу.

Окрім усиновлення, у нашій державі поширеною формою є встановлення опіки та піклування, що передбачає влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімей громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їхнього виховання, освіти, розвитку, захисту їхніх прав та інтересів [6]. Ця форма влаштування дітей до сімейного виховання регулюється Сімейним та Цивільним кодексами України.

Однією з популярних форм виховання цілої групи дітей є дитячий будинок сімейного типу. Це є окрема сім'я, що бере

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [7].

Традиційною і найбільш удаюю формою поєднання державної системи піклування із сімейної опікою є прийомна сім'я, що розглядається як найкраща форма переходу від державних до сімейних установ улаштування дитини. Прийомна сім'я – це родина, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Упродовж останніх років спостерігається тенденція збільшення кількості прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та кількості дітей, які перебувають у них. Станом на 1 січня 2015 року в Україні (без урахування АР Крим, м. Севастополь) функціонує:

– 918 дитячих будинків сімейного типу, у яких виховується 6081 дитина;

– 4123 прийомні сім'ї, у яких виховуються 7439 дітей [13].

За даними Міністерства соціальної політики України загалом сімейними формами виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) охоплено 85,3% загальної кількості дітей зазначеної категорії [13].

Незважаючи на вагомі досягнення щодо влаштування дітей-сиріт до сімейних форм виховання, у сучасному українському суспільстві простежується чітка тенденція поширення такого явища, як соціальне сирітство. Так, за даними Міністерства соціальної політики України із загальної кількості дітей-сиріт (73182 сироти) лише 20-23% – сироти, інші – діти, які стали сиротами при живих батьках, а також діти, позбавлені батьківського піклування [13].

Неможливість батьками виконувати свої батьківські обов'язки зумовлена такими асоціальними явищами як алкоголізм, наркоманія, насильство в сім'ї. Крім того, серед причин цього явища: несприятливі демографічні тенденції, деформація шлюбно-родинних процесів, криза інституту сім'ї, економічна нестабільність, безробіття, трудова міграція, соціальна незахищеність, збільшення кількості соціально-неблагополучних сімей тощо.

Наразі існує занепокоєння в розуміння проблеми соціального сирітства з боку держави, що обговорювалося 17 червня 2015 року в ході парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання». Серед основних причин появи соціального сирітства було виокремлено: низький рівень матеріального забезпечення сімей із дітьми; зростання рівня алкоголізації населення України; безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків стосовно дітей; зловживання батьками наркотичними засобами; перебування батьків у місцях позбавлення волі; виїзд батьків за кордон на заробітки; зниження рівня моральності населення України, ослаблення сімейних устоїв; агресивна поведінка батьків, брутальне та

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

жорстоке поводження з дітьми, що становить загрозу дитячому життю і здоров'ю; дорожньо-транспортні аварії; збільшення рівня смертності населення; психічні захворювання; військові дії [13].

Беззаперечно, що ці причини пов'язані з низкою кризових явищ, що охопили українське суспільство, у тому числі подіями на Сході України.

Сьогодні категорія дітей-сиріт розширюється за рахунок особливої категорії дітей, які опинилися в зоні воєнного конфлікту на Сході та втратили батьків, або дітей, які внаслідок воєнних дій стали напівсиротами. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 31 березня 2015 року 1086 дітей втратили батьків унаслідок їхньої участі в АТО або в результаті поранення, отриманого в зоні антитерористичної операції [11, с. 4]. Загалом, за даними ООН 34% від усієї кількості постраждалих від конфлікту на Сході України є діти, а саме 1,7 млн. дітей [11, с. 3].

Причому сьогодні до групи ризику потрапили діти-переселенці, діти, сім'ї яких перебувають у складних життєвих обставинах, опинившись без домівок та звичного соціального середовища, діти, які залишилися проживати на території, не-підконтрольній українській владі, діти з числа внутрішньо переміщених осіб, діти, чиї батьки перебувають або повернулись із зони АТО, діти, чиї батьки загинули або були поранені в зоні АТО.

Беззаперечно, сьогодні держава не стоїть осторонь цієї категорії дітей. Проте ефективність державної політики, спрямованої на соціальний захист дітей, особливо в умовах воєнного конфлікту, полягає в поєднанні матеріального забезпечення цієї вразливої категорії населення, а також соціально-правової, психолого-педагогічної допомоги як самим дітям, так і їхнім родинам як головному інституту виховання дитини.

Сьогодні в Україні має надаватися більше уваги змінам у суспільному розвитку, у сфері сімейних відносин, оскільки традиційна сім'я перестає бути ланкою суспільства. Нині офіційний шлюб не є обов'язковим для створення сім'ї, у більшості родин переважає одна дитина, помітною є кількість сімей, де дитина виховується одним із батьків. Тому, крім улаштування дітей-сиріт, держава має надавати увагу, підтримувати та допомагати самим сім'ям як осередку виховання. Саме відсутність системи допомоги сім'ям, що опинилися в складних життєвих обставинах, призводить до появи соціального сирітства – дітей-сиріт при живих батьках.

З метою належного соціального захисту дітей та сімей, що мають дітей і опинилися в складних життєвих обставинах, було розроблено Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року, затверджену Указом Президента України від 22 жовтня 2012 року №609/2012 [9]. Документ будується на аналізі ситуації, що склалася в україн-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ському суспільстві. З метою реалізації Національної стратегії Кабінетом Міністрів України розроблено відповідний План заходів, затверджений розпорядженням від 27 травня 2013 року № 419-р [10].

У сучасних умовах держава бере на себе зобов'язання щодо соціальної підтримки сімей, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Тому нині особливо важливо виявляти проблемні сім'ї, що неспроможні або не бажають виконувати виховні функції на ранніх стадіях; застосовувати ефективні форми соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Заходи, розроблені Кабінетом Міністрів України, носять перспективний, довгостроковий характер, а також мають різноманітні форми: правові, матеріальні, морально-психологічні, контрольньо-наглядові тощо.

Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року спрямовано на забезпечення прав дитини, створення ефективної системи охорони дитинства; запобігання соціальному сирітству та інституціалізації дітей; створення умов для розвитку й виховання дітей у сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних; установа мінімальних стандартів безпеки та благополуччя дитини; подолання дитячої бездоглядності, безпритульності та бродяжництва.

Отже, в Україні створено правове підґрунтя захисту прав дитини, закріплено загальноприйняті міжнародні стандарти із соціального захисту дітей. Саме на державу покладено обов'язок з охорони дитинства, оскільки це є одним із визначальних базових етапів становлення та розвитку особистості, її світогляду та культури, цінностей та почуття патріотизму.

Література:

1. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей від 30 вересня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_075
2. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

7. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
8. Про Національну програму «Діти України» : Указ Президента України від 18 січня 1996 року № 63/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/63/96>
9. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
10. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2013 року № 419-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/419-2013-%D1%80>
11. Діти війни : дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії / Український інститут дослідження екстремізму. – К., 2015. – 31 с.
12. Суходольська А. С. Соціальне сирітство: історичні аспекти та сутність поняття / А. С. Суходольська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 2. – С. 190-197.
13. Сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/>

Мищенко Н. І.*

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті висвітлено питання щодо розвитку творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку засобами інноваційних технологій. Наголошено на необхідності використання різних інноваційних форм і методів навчання для сприяння розвитку творчої активності дітей. Наведено приклади форм, методів та прийомів розвитку творчого потенціалу учнів початкової ланки освіти.

Зміни в суспільному житті і свідомості вимагають формування креативної особистості учня на основі якісної освіти та розвитку його творчих можливостей та самовдосконалення [9].

Розвиток творчого потенціалу особистості є одним із актуальних завдань сучасного суспільства. Тому і перед школою сьогодні, коли дитині потрібні не тільки знання, але й високій творчий потенціал, компетентність, сформованість особистісних якостей, які допоможуть знайти своє місце в житті, стати активним членом суспільства і щасливою, упевненою у власних силах людиною, поряд із традиційними завданнями, постають завдання творчого розвитку особистості [1, с.2].

Найсприятливішим для розкриття й прискореного розвитку здібностей є молодший шкільний вік. Це найвідповідальніший етап дитинства, коли дитина хоче вчитися, учитися вчитися

* © **Мищенко Н. І.**